

ОБРАЗОВАНИЕТО КАТО ЦЕННОСТ В НОВА ЕВРОПА

РЕЗЮМЕ

У нас образованието вече не е ценност, а по-скоро задължителен акт, като отговорността за това се прехвърля между родителите, учителите и държавата. Най-потърпевши от това остават младите хора.

Основната цел на това изследване е да установим мястото на образованието в ценностната система на нашите деца.

Според Джейкъб Броновски: „ Науката се основава на човешките ценности и сама по себе си е ценностна система”. Ще лишим ли бъдещите поколения от тази велика ценност? За да не стане това, трябва с поведението си да я демонстрираме като част от нашата ценностна система и така да я предадем на младите хора.

Ключови думи : образование, ценности, ценностна система, ценностна ориентация, пирамида на ценностите, социални роли.

Основни ценности в Лисабонската стратегия е не материално- производствената сфера, а информацията, знанието, образованието.

I. АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА

У нас образованието вече не е ценност, а по-скоро задължителен акт, като отговорността за ситуацията се прехвърля между родителите, учителите и държавата. Най-потърпевши от това остават учениците и студентите – младите хора, които са бъдещите лекари, инженери, спортисти, архитекти и които растат в една нездрава среда на постоянни упреци и прехвърляне на отговорност.

Според данни от информационната система АДМИН на МОН 16 400 ученици са отпаднали от училище през учебната 2016-2017 година. От общия брой на отпадналите ученици 7000 са заминалите в чужбина.

Коя е причината за всичко, което се случва с нашите деца? Защо образованието вече не е ценност? Отговор търсят много институции, правителствени и неправителствени организации, публикуват се изследвания и мнения в медиите, откъдето черпим най-бързо информация.

Много рядко обаче в медиите се съдържа истината за причините, довели до това състояние. А истината е, че училището не може да бъде оазис сред общество, което губи себе си чрез изключителната материализация, комерсиализация и тотална промяна на ценностна система повече от 20 години.

Училището е микромодел на обществото. А децата определено не се нуждаят само от това да им се предаде урок, пък дори и най-качественият, с най-съвременния подход на преподаване. Ученикът е личност, но не само в училище, а и в семейството. Дали го признаваме? Дали поставяме личността му в центъра на отношенията си? Много хора,

като първа реакция, определят училището като виновник за това, което се случва с децата. Задават въпроси - какво прави учителят, какво прави директорът? Вероятно имат известно основание. Но не мисля, че са напълно прави. Аз бих попитала, а къде са родителите? И къде е обществеността? Те не съществуват само, за да кажат, че учителите не са си свършили работата. Всички ние, сме част от това, което се случва и носим вината и отговорността за него. Ние сме тези, които подпомагаме формирането на ценностната система на нашите деца. И ако образованието не е сред първите в ценностната им йерархия, как ще изискваме учителят да бъде авторитет за своите ученици.

Основната цел на това изследване е да установим мястото на образованието в ценностната система на нашите деца.

Конкретните ни цели, във връзка с общата цел, са:

- ✓ изследване мястото на образованието в ценностната система на учениците, чрез избор на модел от социални роли, характерни за нашето общество;
- ✓ изследване ценностите на учениците чрез „Пирамида на ценностите“;
- ✓ установяване на връзката между „избора“ на социална роля от ученика и мястото на образованието в неговата ценностна система;
- ✓ обобщение на получените данни и формулиране на изводи за образованието като ценност и фактор, влияещ върху авторитета на учителя.

Предполага се, че в ценностната система на тийнейджърите образованието не заема челни позиции, а при някои от тях дори не е сред първите шест, формиращи ценностната ориентация. В този смисъл учителят, професионално и личностно ангажиран с образованието, губи своя авторитет сред учениците си.

В проучването участват 22 ученика от 12 клас и 22 ученика от 7 клас на СУ „Пејо Кр. Яворов“. Тези групи не са случайни – учениците от 12 клас имат вече изградена ценностна система, а при учениците от 7 клас тя все още е неустойчива – в процес на изграждане.

Във връзка с реализирането на поставените задачи разработихме следната методика на изследването:

- Изследване на характерни социални роли чрез коментар, под формата на записки в „личния дневник“ на ученика /2/

За установяване на мястото на образованието в ценностната система на учениците са разработени четири социални роли. Тийнейджърите трябва да подберат тази от тях, в която би им допаднала най-много и под формата на „записка“ в „личния дневник“ да представят своята идея за развитие.

Обърнахме се към тази форма на изследване, защото дори в наше време – време на компютърно общуване, воденето на личен дневник се използва. В него младият човек споделя преживявания и чувства, поставя въпроси и търси отговори на морални и етични проблеми, обсъжда жизнени ситуации във време на избор на поведение. В това отношение личният дневник е място за уединяване, лично пространство на младия човек. Споделеното в него е най-достоверната информация за неговата позиция по определен въпрос или проблем. /2/

- Изследване на йерархията на ценностите в ценностната система на учениците

За осъществяване на тази задача на учениците бе предложен набор от десет ценности, като те трябваше да изберат от тях само шест и да ги подредят под формата на

пирамида – най-съществената ценност да поставят на върха, две по-маловажни под нея и последните три – в основата на пирамидата.

За сравнение използвахме данни от изследвания на ценностната пирамида на учениците през 2016 г., в часовете по СИП „Здравно образование”.

Получените резултати са обработени с подходящи статистически методи.

II. ЦЕННОСТИ, ЦЕННОСТНА СИСТЕМА, ЦЕННОСТНА ОРИЕНТАЦИЯ **/1,2,4/**

Ценностите са свързани с това, което е скъпо за нас. Те определят критериите ни за добро и зло, за правилно и неправилно, за полезно и вредно. Те са в основата на стратегиите ни за бъдещето.

В живота често ни се налага да вземем решение, да направим избор. Съвременото ни е изпълнено с такива ситуации. Модерното демократичното общество ни предоставя множество решения, но това затруднява избора ни. Тогава влиза в действие ценностната ни система – избираме тази алтернатива, която е най-близо до критериите ни за ценност.

Според психолозите съществуват два подхода за формиране на ценностите – единият се изразява във внушаване на ценности отвън, а при другия подход се акцентира върху избора от страна на самия човек. /1/

Първият подход е неизбежен в ранна детска възраст. Той се реализира чрез приказките, легендите и митовете, чрез пословиците и поговорките, чрез правилата, наградите и наказанията, които възрастните използват като метод за запазване и внушаване на собствените си ценности. Друг начин за внушаване на ценности е моделирането. Демонстрирането на подходящо поведение е по-ефективно в сравнение със съветването и говоренето. На младите хора се предлагат различни модели на поведение и те трябва сами да направят своя избор. Гийнейджърите могат да спечелят от готовите внушения и модели като ги подложат на критично разглеждане по време на вземане на решения.

Ценностното изясняване помага на хората да изградят собствената си ценностна система. То се реализира в неговите три разновидности – харесване, избор и практикуване.

Разглеждат се три компонента на ценността – емоционален, поведенчески и когнитивен. Емоционалният компонент се проявява при сблъсък с чужди ценности – ние защитаваме бурно, с много страст своя избор. От друга страна ценностната ориентация и вземането на решенията се обмислят старателно – преценяват се положителните и отрицателните страни при избора на алтернативни позиции. И накрая действията ни и като цяло поведението ни е подвластно на нашата ценностна ориентация.

Една от най-разпространените цялостни теоретични модели, обясняващи същността на ценностите, е класическата теория на Милтън Рокич. Според него ценността е „продължителен и устойчив възглед за специфично поведение или крайно състояние на съществуване, което е лично или социално предпочитано пред алтернативно или друго поведение или състояние на крайно съществуване”. /3/

Ценностите и ценностната система се характеризират с някои особености:

- ✓ създават се в годините на пубертета и ранната младежка възраст, когато личността е далеч от социалната си зрялост;
- ✓ характеризират се с устойчивост и консервативност – трудно се поддават на промяна. Променя се само семантиката им, разбирането за тях;
- ✓ промяната, ако има такава, започва на индивидуално равнище, а после се разпространява в социалните групи и общности и достига до равнището на обществото.

Милтън Рокич различава два основни вида ценности:

- Инструментални – играят ролята на средства, чрез които постигаме жизнените си цели / великодушен, амбициозен, способен, с широки възгледи, жизнерадостен, честен, независим, интелектуален, обичащ, логичен, учтив, отговорен, самоконтролиращ се и др./

- Терминални – крайни цели или състояния, които бихме искали да осъществим в живота си / свобода, щастие, здраве, комфорт, постижения, вълнения, сигурност в семейството, самоуважение, социално признание, мъдрост, зряла любов, вътрешна хармония и др./

Ценностите са йерархични – всички те са важни, но с различна значимост за различните хора. Върховите шест ценности в йерархията се обединяват като формират ценностната ориентация на човека. Те изпълняват регулативна функция на поведенческо равнище. За ценностите в дъното на подредбата, обикновено индивидите по-скоро притежават познания. Най-динамични са ценностите в средата на йерархичното подреждане – някои от тях може в определен момент да се издигнат и да се включат във върховата част на ценностната система - така се превръщат в стабилни регулатори на поведението на съответната личност. Други може да „потънат” и така да изгубят своята регулаторна сила.

Промените, засягащи ценностната система, може да отделим в две групи: /3/

- ❖ пренареждане, промяна в йерархията на ценностите;
- ❖ изменения в семантичното разбиране за тях.

Преживяването на личностно значими събития е една от причините за пренареждането на ценностите. Друга причина, за съжаление по-често срещана, е индивидуалното преживяване на силен стрес, но как тя ще повлияе ценностната система зависи от специфичните възможности на индивида за справяне и адаптация.

Според Виктор Франкъл ценностите могат да бъдат категоризирани в три групи: /4/

- творчески ценности - те са свързани с творчество в най-общ смисъл, включващ всякаква трудова дейност;
- ценности на преживяването – реализират се при възприемането на света чрез музиката, чрез изкуствата, чрез съзерцанието на природата и т.н.;
- ценности на приспособяването – реализират се, когато човек е изправен пред съдба, която не може да промени, а просто я приема.

В този смисъл човекът до последният си миг реализира ценности.

След 1989г., с началото на промените в България, средствата за масова комуникация започнаха да тиражират идеята за подмяна на ценностите, съответстваща на времето. Но, както казахме по-горе, ценностите се създават в продължение на хилядолетия и независимо от промените в социума не изчезват, нито се заменят с нови – само се пренареждат.

От посочилите социалната роля на модел момичета, едното я съчетава с медицинско образование и работа като лекар.

От петте момичета, избрали ролята на бизнес дама, едно я съчетава задължително с икономическо образование.

От трите момчета, посочили социалната роля на бизнесмен, двама искат да се усъвършенстват учейки.

Проследявайки ценностната пирамида на тези четирима млади хора, установихме, че те посочват образованието на втора позиция.

Изследването на ценностните пирамиди на дванадесетокласниците показва следните резултати:

Таблица 2. Изследването на ценностните пирамиди на дванадесетокласниците

Изследване	2011г.			2016г.		
	Момичета	Момчета	Общ брой ученици	Момичета	Момчета	Общ брой ученици
На върха на пирамидата	-	-	-	-	-	-
На втора линия в пирамидата	2	1	3	2	3	5
На трета линия в пирамидата	3	2	5	2	2	4
Липсва в пирамидата	4	6	10	7	6	13

От данните се вижда, че за 59,1% от младите хора образованието не влиза в ценностната ориентация, съставена от първите шест ценности в йерархията.

За останалите 40,9% образованието е ценност.

От проведеното през 2011. изследване на ценностната пирамида на учениците в 12 клас, в часовете за СИП „Здравно образование” в същото училище, проличава че няма съществена разлика в отношението на учениците към образованието като ценност – 55.5% не го посочват в ценностната си ориентация.

Доста тъжна констатация. Но тя потвърждава и изследването чрез избор на социални роли. Младите хора не са ориентирани към образованието. Те виждат своето бъдеще като спортисти, модели и хора занимаващи се с бизнес. Но, за да успяват в тези социални роли, те се нуждаят и от научна подготовка, от желание, от стремеж да се усъвършенстват.

Интересни са позициите в ценностната ориентация по пол: при дванадесетокласниците разпределението е почти равно- 42% са момичета и 40% са момчета, от посочилите образованието в ценностната си пирамида.

59,1% от младите хора са посочили като водеща ценност здравето, 18,18% - семейството, 13.63% - любовта и по 4,55 % са посочили приятелството и щастието.

Резултатите се обясняват с традиционните за нашето общество, най-значимите за българите, здраве и семейство.

При учениците от седми клас /13-14 годишни/ направеното изследване показва следните резултати:

Таблица 3. Резултати при учениците от седми клас

Социална роля	Брой момичета	Брой момчета	Общ брой ученици
1.Спортист	1	6	7
2.Учен	4	-	4
3.Модел	6	-	6
4.Занимаващ се с бизнес	1	4	5
Не посочили	-	-	-

От посочилите социалната роля на спортист две момчета и едно момиче са я обвързали с по-нататъшно образование. Едно от момчетата, избрало социалната роля на учен, пише в „дневника си”, че иска да стане журналист. Момичето, което е посочило като свой избор ролята на бизнес дама, също утвърждава образованието като залог за успех.

Прави впечатление, че седмокласниците, които включват образованието в своите бъдещи планове са два пъти повече от дванадесетокласниците. Това може да се обясни със все още силното влияние на ценностната система на родителите, върху формиращата се ценностна система на 13-14 годишните тийнейджъри.

Изследването на ценностните пирамиди на седмокласниците даде следните резултати:

Таблица 4. Ценностна пирамида на седмокласниците

Изследване	2011г.			2016г.		
	Момичета	Момчета	Общ брой ученици	Момичета	Момчета	Общ брой ученици
На върха на пирамидата	-	-	-	-	-	-
На втора линия в пирамидата	6	2	8	8	1	9
На трета линия в пирамидата	5	4	9	3	6	9
Липсва в пирамидата	-	1	1	2	2	4

За 81,8 % от тийнейджърите в седми клас образованието е заложено сред първите шест ценности и участва във формирането на ценностната им ориентация, а за останалите 18,2 % - не. Тези резултати са потвърждение на предишното ни твърдение, че учениците в тази възраст все още се влияят от своите родители, които ги мотивират за кандидатстването след седми клас. Това обяснява получените резултати.

Сравнението с данните от изследването през 2011 г. в часовете по СИП „Здравно образование” потвърждава нашите разсъждения – само 5,5 % от участвалите тогава седмокласници не са посочили образованието сред шестте върхови ценности.

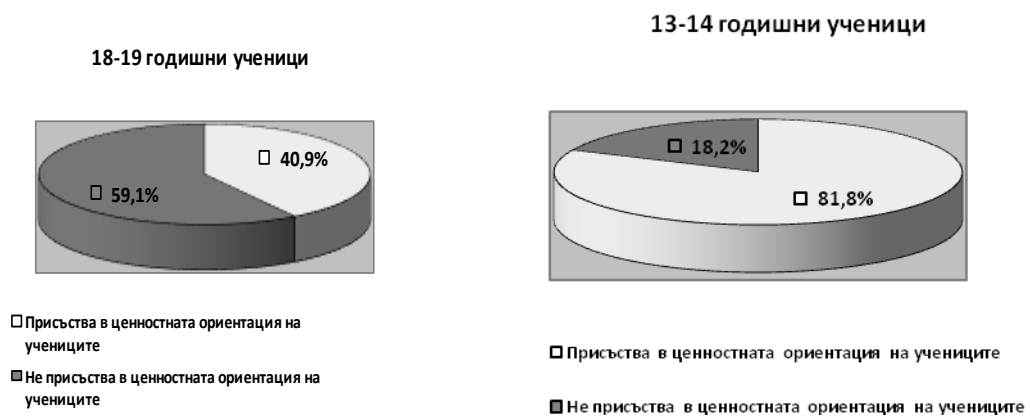
Разпределението по пол при 13-14 годишните е по-различно: 84,6 % от момчетата и 77,8 % от момчетата са посочили образованието в ценностната си пирамида. Различията се обясняват с по-голямата старателност на момчетата по отношение на ученето в тази възраст.

Отново здравето и семейството са върхови в ценностната ориентация и при седмокласниците – по 40,9%, успехът е най-висша ценност за 9,09% от тях, а за любовта и приятелството остават по 4,55%.

- ❖ обобщение на получените данни и формулиране на изводи за образованието като ценност и фактор, влияещ върху авторитета на учителя.

Въз основа на получените резултати може да направим следните изводи:

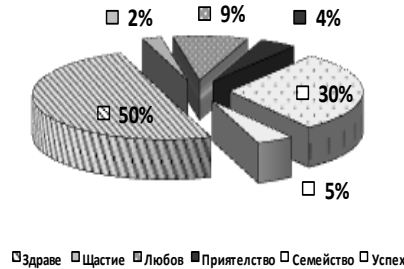
- образованието като ценност е актуална сред по-малките ученици, чиято ценностна система е все още неустойчива, в процес на формиране, под влияние на родителски амбиции, а сред завършващите млади хора, с устойчива ценностна ориентация, образованието не е ценност;

Фиг.1.Образованието като ценност

- традиционно за българското общество първото място в ценностната йерархия на младите хора и в двете възрастови групи заемат здравето – 50% от всички изследвани и семейството - 30%.

**Разпределение на ценностите на върха на
ценностните ориентации при изследваните
млади хора**

Фиг.2. Разпределение на ценностите в ценностните ориентации

Според Джейкъб Броновски: „ Науката се основава на човешките ценности и сама по себе си е ценностна система”. Ще лишим ли бъдещите поколения от тази велика ценност? За да не стане това, трябва с поведението си да я демонстрираме като част от нашата ценностна система и така да я предадем на младите хора. Тогава самият учител ще бъде ценност, която обществото и учениците се уважават и зачитат.

ЛИТЕРАТУРА:

1. „Азбука за теб и мен” – ръководство за учителя по програмата за сексуално и репродуктивно здравно образование, София, 2005
2. Вълчев, Р. „Интерактивни методи и групова работа в гражданското образование” – Център „ Отворено развитие”, София, 2004
3. Стоицова, Т. „Живеем с другите” Социално психологични проблеми, София, 1998
4. Франкъл, В. „Лекарят е душата”, Лега Артис, Плевен, 2001

Петър Петров
СУ „Пейо Кр. Яворов“
e-mail: pe_petrov@abv.bg